

PAVLA VOŠAHLÍKOVÁ, *Rákoska v dílně lidskosti. Česká škola v 19. století očima účastníků,*

Praha 2016, Academia, 312 s., ISBN 978-80-200-2533-3

Nejnovější monografii Pavly Vošahlíkové můžeme do určité míry chápat jako výslednici jejích předchozích studií k dějinám dlouhého 19. století, ve kterých se problematice vzdělání, výchovy a školy tak či onak častokrát věnovala. *Rákoska v dílně lidskosti* je ale oproti jejím předchozím pracím zabývajícími se školou nesrovnatelně ambicióznější projekt, který, jak už napovídá podtitul práce, usiluje pojednat českou školu během dlouhého 19. století, její úlohu v nově se utvářející občanské společnosti, a to vše především očima účastníků. Hlavní výkladovou linií tvoří dva navzájem se ovlivňující procesy: o „zestátnění“ školy ve smyslu postupné monopolizace vzdělání a výchovy státem a „zlidovění“ školy ve smyslu jejího prosazení se do každodenních sociálních praxí historických aktérů. Její nejširší ambicí je očima účastníků zprostředkovat pohled na školu dlouhého 19. století, ve kterém se škola stává nedílnou součástí státního zájmu a jeho politiky, ale také nedílnou součástí společenské struktury a každodenního prožívání.

Každá ze dvou výše naznačených výkladových linií se pojí s jiným druhem argumentačních strategií, které se pokusím v krátkosti nastínit a následně se k nim v druhé části recenze kriticky vyjádřit, a upozornit tak zejména na jejich nerefléktované předpoklady. Úvod a první kapitola, které tvoří třetinu rozsahu celé monografie, autorka věnuje především formálním dějinám školství během jeho radikálních změn na konci 18. a v průběhu 19. století. Exkurs do procesu „modernizace“ školy prostřednictvím jejích nejrůznějších „reform“ začíná v osvícenství, kdy si stát začíná plně uvědomovat možnost ovlivňovat populaci pomocí školy, a končí až na konci 19. století, kdy stát získává rozhodující úlohu ve všech činnostech souvisejících s řízením veřejného školství, a monopolizuje si tak skrze školu výchovu a vzdělávání svých obyvatel. Stát nově určuje podobu studijních osnov, učebnic, ale zároveň kontroluje otázku zřízení škol, jejich financování i konkrétní stavební požadavky na budovy. Změnu vztahu státu a školy Vošahlíková demonstruje především přijímáním nejrůznějších „reformních“ zákonů a nařízení, ať už se jedná o zavedení všeobecné školní povinnosti v roce 1774, zařazení učitelů mezi zemské úředníky v roce 1815 nebo Hasnerovu reformu z roku 1869, která vedla k „modernizaci“ školy. Toto postupné prosazování „moderní“ školy je podle Vošahlíkové rovněž významným faktorem v procesu

transformace stavovské společnosti ve společnost občanskou, protože rozvoj školy byl zásadním impulsem pro společenskou emancipaci.

Tento historický exkurz, který je podán jako narativ o „modernizaci“ školy, následně slouží jako kontext pro jednotlivé výpovědi historických aktérů, které se objeví v dalších kapitolách. Zatímco v první části monografie promlouvali účastníci minimálně, od druhé kapitoly je už nechává Vošahlíková plně vyjádřit. Ve druhé části práce se tedy veškeré argumentační strategie zaměřují na to, jak co nejobšáhleji zprostředkovat pohledy účastníků na školu a s ní související praxe. V tomto kontextu se může jednat i o tlak na změny životního stylu, například represe určitých forem chování nebo unifikace různých individuálních projevů přímo ve škole a také mimo ni. To vše s jasným cílem představit školu jako každodenní a postupem doby i samozřejmou součást života společnosti v 19. století. Argumentace autorky konceptuálně i tematicky vychází z tradice dějin každodennosti/dějin všedního dne. K zprostředkování pohledu pamětníků na školu slouží Vošahlíkové především prameny osobní povahy: paměti, korespondence, deníky. Zpracovávána jsou klasická témata; namátkou můžeme z širokého tematického záběru monografie zmínit organizaci školního roku, rozvrh vyučovacího dne nebo postavení učitelů ve společnosti. Často jsou jednotlivá témata pojednána skrze kategorie aktérského „vnímání“ a aktérské „zkušenosti“. Tematizuje se například zkušenost žáků s tělesnými tresty, nejrůznějšími represemi, nebo naopak radostmi ve škole. Stejně se tematizuje vnímání školního prostředí učiteli nebo jejich postavení ve společnosti. Kromě demonstrace toho, že se škola během 19. století prosadila do každodenních praxí jednotlivců a stala se z povšechně odmítané respektovanou institucí, slouží Vošahlíkové paměti k vyvození dalšího, svým způsobem až banálního závěru, že aktérské hodnocení školy není dáno dobou, politickou situací nebo formou výuky, nýbrž především osobními vazbami.

Výše nastíněný přístup (v tomto bodě plynule přecházím ke kritice), spoléhání se ve výkladu především na pramenné stopy tematizující „autentické“ postoje, názory nebo zkušenosti historických aktérů, bez jejich reflektovaného vztahení například k dobovým diskurzům, mocenským praxím nebo teoretickým konceptům může být ve výsledku značně limitující. Jednotlivé výpovědi jsou v tomto případě spíše intuitivně přiřazovány ke zmíněnému narativu o „modernizaci“ školy, ke kterému se vzápětí vrátím, ale netvoří dohromady nijak argumentačně propojený celek. Výpovědi o nakupování párků u školníka během přestávky mezi vyučováním nebo o čůrání malých záčků na dvorečku školy jsou bez jasnějšího analytického vztahení k procesům „zestátnění“ nebo „zlidovění“ školy pouhým souborem kuriozit, který nám nijak nepomáhá pochopit radikální změny školství v 19. století. Bohužel právě „autentické“ výpovědi účastníků mohou pro svou

zdánlivou bezprostřední referenci k historickým fenoménům svádět k menší obezřetnosti při historiografickém psaní a navíc jsou osvědčeným prostředkem pro legitimizaci závěrů historického výzkumu.

Autorka vychází při argumentaci z teze, že radikální „reformy“ v oblasti vzdělávání v průběhu 19. století souvisely s modernizací, kterou charakterizují procesy demokratizace, byrokratizace nebo profesionalizace. Nicméně žádný z těchto procesů explicitně neproblematizuje ve vztahu k tezi o „zestátnění“ a „zlidovění“ školy. V průběhu práce naopak můžeme nabýt dojmu, že kategorie modernizace slouží spíše jako metanarativ, který autorce umožňuje zachytit neustálý „pokrok“ ve vývoji školství v průběhu 19. století, a vytvořit tak příběh o škole, která se navzdory politickým převratům nebo změnám v odborném pedagogickém diskurzu stává dílnou lidskosti a která skrze vzdělání jednotlivce emancipuje. A je to právě přímé vztahování jednotlivých „výpovědí“ ke konkrétním a jasně definovaným procesům spojeným s modernizací, jako je například profesionalizace, které teprve umožňuje se nějakým způsobem analyticky vztáhnout k načrtnutému metanarativu o „modernizaci“ školy jako nositelce pokroku a emancipace a naopak poukázat na nejednoznačnost, složitost a nahodilost tohoto procesu. Je velká škoda, že Vošahlíková tuto analytičtější rovinu psaní v monografii neuplatňuje, navíc když jí podobný způsob argumentace není úplně cizí, což s velice zajímavými závěry ukázala ve své studii z roku 2006.¹ Zde totiž analyzovala vztah mezi rozvojem školství a procesem profesionalizace a následně přesvědčivě ukázala, že rozvoj veřejného školství v 19. století neměl automaticky emancipační charakter, dokonce mohl působit i opačně – stejným způsobem, jakým může získání státem garantovaného vědění ve škole někoho emancipovat, může někoho jiného, kdo si toto vědění neosvojí nebo nemá jeho znalost potvrzenou školním vysvědčením ostrakizovat. Právě podobné typy otázek nás mohou dovést ke kritičtějšímu pohledu na veřejné školství a s ním spojené ne vždy emancipační praxe, nikoli pouze lacině konstatovat úspěch prosazení veřejné školy s odkazem na vymýcení negramotnosti.

Rákoska Pavly Vošahlíkové i přes všechny uvedené výhrady určitě stojí za pozornost, především v tom ohledu, že v takovémto tematickém a časovém rozsahu zatím nikdo českou školu dlouhého 19. století nepojednal. Práce dostatečně přehledně podává formální dějiny školství od konce 18. století až do

1 PAVLA VOŠAHLÍKOVÁ, *Kvalifikace, profesionalizace a tzv. ženská povolání v českých zemích, in: Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie*, (edd.) Kateřina Čadková, Milena Lenderová, Jana Stráňníková, Pardubice 2006, s. 357–362.

začátku 20. století, současně načrtává proces, během kterého došlo k úplnému postátnění instituce školy a k jejímu celospolečenskému prosazení a přijetí, což činí za pomoci čtenářsky vděčných pramenů. To ale neznamená, že by monografie nastíněná témata spojená se školou obsáhla vyčerpávajícím způsobem. Spíše jednotlivá témata otevírá, a tak inspiruje k dalšímu výzkumu, jenž by měl přinést jejich rozpracování a další interpretace.

Šimon Charvát